

ЖИСМОНИЙ ШАХСНИНГ ТЎЛОВГА ҚОБИЛИЯТСИЗЛИГИ ТУШУНЧАСИ, АЛОМАТЛАРИ ВА МЕЗОНЛАРИ

Асқар Мамараимов

Тошкент давлат юридик университети
“Халқаро тижорат ҳуқуқи” йўналиши
магистранти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10183809>

Аннотация: жамиятда иқтисодий муносабатларнинг жадаллик билан ривожланиши нафақат юридик шахслар, корхона ва ташкилотлар, балки бевосита жисмоний шахслар ўртасида ҳам кредит муносабатлари, анъанавий ва онлайн шаклда тузиладиган шартномаларга асосланган қарз ҳамда олди-сотди муносабатларининг амалиётда кенг қўлланилиши маълум объектив ёки субъектив сабаб билан уларнинг мавжуд қарздорликларини тўлашга ёхуд солиқлар ва йиғимлар бўйича ўз мажбуриятларини бажаришга қодир эмаслиги сабабли тўловга қобилиятсизлигини келтириб чиқариши мумкин. Мазкур ҳолатда амалдаги қонунчиликда мавжуд жисмоний шахсларнинг тўловга қобилиятсизлиги билан боғлиқ ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишга қаратилган қонунчиликни янада такомиллаштириш ҳамда уни ривожланган хорижий давлатлар қонунчилигига уйғунлаштириш зарурати келиб чиқади.

Бугунги кунда асосини хилма-хил шаклдаги мулк ташкил қилган ҳамда эркин бозор муносабатларига асосланган иқтисодиёт юритаётган барча давлатларда тўловга қобилиятсизлик муҳим қонунчилик институти ва ўзига хос жараён сифатида шаклланиб улгурган. Тўловга қобилиятсизлик нафақат тадбиркорлик фаолиятини амалга ошираётган юридик шахсларнинг, балки жисмоний шахсларнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини қаноатлантиришга ва (ёки) солиқлар ҳамда йиғимлар бўйича ўз мажбуриятини тўлиқ ҳажмда бажаришга қодир эмаслигини ифодаловчи ҳуқуқий атамага айланди.

Мамлакатимизда банкротлик соҳасидаги ижтимоий муносабатларни тартибга солишга қаратилган “Банкротлик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни дастлаб 1994 йил 5 майда қабул қилинган эди.

Мазкур қонун соҳада юзага келадиган ижтимоий муносабатларни ҳар томонлама тартибга солиш имконини бермаганлиги ҳамда бозор муносабатлари шиддат билан ривожланаётганлиги муносабати билан 2003 йил 24 апрелда мазкур қонун янги таҳрирда қабул қилинган ва мазкур қонунга соҳани ҳуқуқий тартибга солишни такомиллаштиришга қаратилган бир қатор ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди.

Бироқ, бугунги кунда иқтисодий муносабатларнинг жадаллик билан ривожланиши нафақат юридик шахслар, балки бевосита жисмоний шахслар ўртасида ҳам кредит ва қарз муносабатларининг амалиётда кенг қўлланилиши маълум объектив ёки субъектив сабаблар билан мавжуд қарздорликларини тўлашга ёхуд солиқлар ва йиғимлар бўйича ўз мажбуриятларини бажаришга қодир эмаслиги сабабли жисмоний шахсларнинг тўловга қобилиятсизлигини келтириб чиқариши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 12 апрелда қабул қилинган “Тўловга қобилиятсизлик тўғрисида”ги Қонуни (кейинги ўринларда матнда Қонун деб

юритилади)да юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар билан бирга жисмоний шахсларнинг тўловга қобилиятсизлиги соҳасидаги муносабатларнинг ҳам ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиниши ўз ифодасини топди. Мазкур қонуннинг бевосита жисмоний шахсларнинг тўловга қобилиятсизлиги масалаларига бағишланган 14-боби 2023 йил 1 январдан эътиборан амалга киритилиши белгиланди.

Қайд этилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг қабул қилиниши юридик шахслардан ташқари, жисмоний шахсларнинг тўловга қобилиятсизлиги тушунчаси, унинг асосий аломатлари, жисмоний шахсга нисбатан тўловга қобилиятсизлик тўғрисида иш қўзғатиш асослари ва мезонлари, ушбу жараёнда қўлланилиши мумкин бўлган тўловга қобилиятсизлик таомиллари, келишув битими тузиш, қарздорни мажбуриятдан озод қилиш тартиби, кредитор, қарздор ва молиявий бошқарувчининг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари, ишни судда кўриб чиқиш тартиби, муддатлари ва суднинг ваколатларини белгилаб берди.

Жисмоний шахснинг тўловга қобилиятсизлиги институтини ҳуқуқий тартибга солиш ва уни келгусида такомиллаштириш, аввало, жисмоний шахснинг тўловга қобилиятсизлиги ва банкротлиги тушунчаларини аниқлаштириш, уларни бир-биридан фарқлашни тақазо этади.

Бир қарашда жисмоний шахснинг тўловга қобилиятсизлиги ва банкротлиги бир хил маънони англатадиган тушунчадек кўринсада, амалдаги қонунчиликни таҳлил қилиш ҳамда олимларнинг бу борадаги фикрларига мурожаат қилиш уларнинг орасида фарқ мавжудлигини кузатиш имконини беради.

Ҳуқуқшунос олимлар Ҳ.Р.Раҳмонқулов ва С.С.Гулямовларнинг таъкидлашича, Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги “банкротлик” ва “тўловга қобилиятсизлик” атамалари ўртасида қатъий фарқни белгиламаган бўлсада, кўп ҳолларда бу атамалар назарияда ҳам, амалиётда ҳам бир маънода қўлланилмайди.[1] Рус олими Г.Ф.Шершеневич эса, адабиётларда бу атамаларнинг маъно-мазмунига бағишланган фикр-мулоҳазалар билдирилган ва ягона ёндашув мавжуд эмас деб ҳисоблайди. [2]

Ҳуқуқшунос олимлар Ф.Отахонов ва Ф.Ибратоваларнинг фикрича, бу ўринда қарздор корхонанинг судгача бўлган аҳволини ночор сўзи билан ифодалаб, хўжалик суди қарори билан корхона банкрот деб эътироф этили-шини фарқлаш лозим. “Банкрот” атамаси эса фақат суднинг ҳал қилув қароридан сўнг корхонага нисбатан қўлланиши мумкин.[7]

Тўловга қобилиятсизлик (банкротлик) институтини такомиллаштириш юзасидан илмий изланишлар олиб борган ҳуқуқшунос олим Б.Худойбергеновнинг таъкидлашича, “Тўловга қобилиятсизлик” тушунчаси қарздорнинг кредиторлар талабларини бажара олмаслик ҳолатини билдиради. Тўловга қобилиятсизлик ҳолати иш қўзғатилишидан олдин пайдо бўлади ва бу ҳолат қарздор банкрот деб топилиб, давлат рўйхатидан чиқарилгунча ёки қарздор тўлов қобилияти тиклангунча сақланиб туради. Кузатув, суд санацияси, ташқи бошқарув ва тугатишга доир иш юритиш таомиллари қарздорнинг тўловга қобилиятсизлиги натижасида қўлланилади, қарздорнинг банкротлиги натижасида эмас. Банкрот деб топилган барча қарздорлар тўловга қобилиятсиз ҳисобланса, тўловга қобилиятсиз қарздорларнинг барчаси ҳам банкрот деб топилмаслиги мумкин.[8]

Юқоридаги илмий назариялар ҳамда амалдаги қонунчилик мазмун-моҳиятидан ҳам англаш мумкинки, тўловга қобилиятсизлик ва банкротлик тушунчалари бир-биридан фарқланади.

Қонунда жисмоний шахснинг тўловга қобилиятсизлиги тушунчасига алоҳида таъриф берилмаган бўлиб, 195-моддадаги қарздор жисмоний шахснинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини қаноатлантиришга ва (ёки) солиқлар ҳамда йиғимлар бўйича ўз мажбуриятини тўлиқ ҳажмда бажаришга қодир эмаслиги, агар тегишли мажбуриятлар ва (ёки) тўлов мажбуриятлари юзага келган кундан эътиборан уч ой ичида қарздор жисмоний шахс томонидан бажарилмаган ҳамда қарздор жисмоний шахсга нисбатан талаблар базавий ҳисоблаш миқдорининг камида икки юз баробарини ташкил этса, қарздор жисмоний шахснинг тўловга қобилиятсизлиги аломатлари ҳисобланиши ҳақидаги қоида таъриф ўрнида қабул қилинади.

Қонун чиқарувчи жисмоний шахсларнинг тўловга қобилиятсизлиги аломатларини шартли равишда иккига ажратган:

▶ жисмоний шахснинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини қаноатлантиришга ва (ёки) солиқлар ҳамда йиғимлар бўйича ўз мажбуриятини тўлиқ ҳажмда бажаришга қодир эмаслиги, яъни тегишли мажбуриятлар ва (ёки) тўлов мажбуриятлари юзага келган кундан эътиборан уч ой ичида қарздор жисмоний шахс томонидан бажарилмаслиги;

▶ жисмоний шахснинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини қаноатлантиришга ва (ёки) солиқлар ҳамда йиғимлар бўйича ўз мажбуриятини тўлиқ ҳажмда бажаришга қодир эмаслиги ва бунда қарздор жисмоний шахсга нисбатан талаблар базавий ҳисоблаш миқдорининг камида 200 баробарини ташкил этиши.

Жисмоний шахслар тўловга қобилиятсизлигининг мазкур аломатларини табиатига кўра, қуйидаги икки гуруҳга ажратиш мумкин:

- жисмоний шахслар тўловга қобилиятсизлигининг мулкӣ аломатлари;
- жисмоний шахслар тўловга қобилиятсизлигининг муддат билан боғлиқ аломатлари.

Уларнинг бири жисмоний шахснинг мавжуд пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини қаноатлантиришга ва солиқлар ҳамда йиғимлар бўйича ўз мажбуриятини бажаришга улар юзага келган кундан бошлаб уч ой ичида қодир эмаслиги, яъни бажарилмаганлиги шартини белгиласа, бошқаси мазкур мажбуриятларнинг миқдори базавий ҳисоблаш миқдорининг камида 200 баробарини ташкил этиши лозимлигини белгилайди.

Қайд этиш лозимки, мазкур аломатларнинг ҳар иккисининг бир пайтда мавжуд бўлиши тўловга қобилиятсизликни келтириб чиқариб, улардан бирининг мавжуд эмаслиги тўловга қобилиятсизлик тўғрисида иш қўзғатиш талабининг рад этилишига олиб келиши мумкин.

Бу борада Россия Федерацияси қонунчилиги жисмоний шахснинг тўловга қобилиятсизлиги белгиларини аниқлаштиришда бироз бошқача ёндашувни назарда тутилган бўлиб, Россия Федерацияси “Тўловга қобилиятсизлик (банкротлик) тўғрисида”ги Қонунининг 213.4-моддасига кўра, жисмоний шахс тўловга қобилиятсизлигининг белгилари қуйидагилардан иборат:

- жисмоний шахсга нисбатан кредиторларнинг мавжуд талаблари миқдори 500 000 рублдан кам бўлмаганда;

- кўрсатилган талаблар қарздор томонидан ижро этилиши лозим бўлган кундан бошлаб уч ой давомида бажарилмаган бўлса.

Таъкидлаш лозимки, Россия Федерацияси қонунчилигида юридик шахсларга нисбатан тўловга қобилиятсизлик тўғрисида иш қўзғатиш учун асос бўладиган кредиторлар талабларининг энг кам миқдори 300 000 рубл белгиланган бўлса, жисмоний шахсларга нисбатан ундан ҳам 200 000 рубл кўп, яъни 500 000 рубл миқдорида қатъий суммада белгиланганлигини мамлакатда жисмоний шахсларнинг тўловга қобилиятсизлиги билан боғлиқ қўзғатиладиган ва судда кўриладиган ишлар сонини камайтириш билан боғлиқ кўрилган чора-тадбир сифатида баҳолаш мумкин.

Бироқ, дунё мамлакатларида жисмоний ва юридик шахсларнинг тўловга қобилиятсизлиги билан боғлиқ қўзғатилаётган ва судда кўрилаётган ишлар статистикаси ушбу йўналишда қўзғатилаётган жами ишларнинг 10-15 фоизини юридик шахсларнинг, 85-90 фоизини эса жисмоний шахсларнинг тўловга қобилиятсизлиги тўғрисидаги ишлар ташкил қилаётганлигини кўрсатмоқда.

Айтиш мумкинки, хорижий давлатлар тажрибасида жисмоний ва юридик шахсларнинг тўловга қобилиятсизлиги аломатини келтириб чиқариши мумкин бўлган кредитор қарздорликнинг энг кам миқдорини белгилашда, асосан икки хил амалиёт мавжуд бўлиб, уларнинг бири кредитор қарздорлик миқдорини маълум қатъий суммада белгиласа, бошқа ҳолатда давлатда мавжуд бўлган энг кам иш ҳақи ёки базавий ҳисоблаш миқдорининг маълум баробари билан белгиланади. Бунда маълум давлатдаги иқтисодий ривожланиш ҳамда инфляция даражаси инobatга олиниши мумкин.

Жисмоний шахснинг тўловга қобилиятсизлигини аниқлаш маълум бир мезонлар асосида амалга оширилиб, ушбу мезонларни аниқ фарқлаш ва тўғри таҳлил қилиш келгусида жисмоний шахснинг тўлов қобилиятини тиклаш ёки уни банкрот деб топиш имкониятларини баҳолашда муҳим аҳамиятга эга.

М.В.Телюкинанинг фикрича, жисмоний шахснинг ночорлиги мезонларига нисбатан бир-бирига мутлақо зид икки хил ёндашув мавжуд бўлиб, булар тўловга қобилиятсизлик ёки тўловсизлик (неоплатность)да ифодаланади. [6] Бунда олим тўловсизлик (неоплатность)ни қарздорнинг барча мавжуд мол-мулкларининг умумий қиймати унинг кредиторлар олдидаги мажбуриятлари умумий қийматини қоплаш учун етмаслиги билан изоҳлаб, ушбу мезондан келиб чиққан ҳолда, бундан қарздор банкрот деб топилиши мумкинлигини таъкидлаган.

Шунингдек, жисмоний шахсни тўловга қобилиятсиз деб топиш мезонларини баҳолашда қуйидаги алоҳида ҳолатларни инobatга олиш лозим бўлади:

1) жисмоний шахснинг тўловга қобилиятсизлиги презумпцияси, яъни қуйидаги ҳолатлардан камида биттаси мавжуд бўлган ҳолларда, жисмоний шахс тўловга қобилиятсиз ҳисобланади:

- кредиторлар билан ҳисоб-китобларни амалга ошириш муддати келган бўлишига қарамасдан, жисмоний шахснинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини ёки солиқлар ҳамда йиғимлар бўйича ўз мажбуриятларини бажармаслиги;

- пул мажбуриятларини бажариш муддати келган бўлишига қарамасдан, қарздор жисмоний шахс томонидан мажбурият бажарилиши лозим бўлган кундан бошлаб бир

ойдан ортиқ муддат давомида жами мажбуриятлар умумий миқдорининг ўн фоиздан ортиқ қисми бажарилмаганлиги;

- қарздор жисмоний шахснинг мол-мулки қиймати (талаб қилиш ҳуқуқи билан бирга) унинг қарздорлигини қоплаш учун етарли бўлмаса;

- қарздор жисмоний шахснинг ундирув қаратилиши мумкин бўлган мол-мулки мавжуд эмаслиги муносабати билан ижро иши юритувини тамомлаш ҳақида қарор мавжуд бўлса;

2) жисмоний шахснинг тўловга қобилиятсизлигини истисно қилиш ҳуқуқий тушунчасига кўра эса, қарздор жисмоний шахс қисқа муддатларда мавжуд қарздорликларни қоплаб, кредиторлар билан ҳисоб-китоб қилиши ва (муддати келган) пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини ёки солиқлар ҳамда йиғимлар бўйича ўз мажбуриятларини бажариши мумкин деб ҳисоблаш учун етарли асослар мавжуд бўлса, бундай қарздор банкрот деб топилиши мумкин эмас.

Юқорида таъкидланганидек, миллий қонунчилигимиз жисмоний шахснинг тўловга қобилиятсизлиги ташқи белгиларига қўйидагиларни киритган:

1) қарздор жисмоний шахс томонидан тегишли мажбуриятлар ва (ёки) тўлов мажбуриятлари юзага келган кундан эътиборан уч ой ичида уларнинг бажарилмаслиги;

2) қарздор жисмоний шахсга нисбатан талаблар базавий ҳисоблаш миқдорининг камида икки юз баробарини ташкил этиши.

Бироқ, мазкур ташқи белгиларнинг мавжудлиги қарздор жисмоний шахснинг банкротлигини англамайди. Чунки, суд томонидан тўловга қобилиятсизлик тўғрисида иш қўзғатилиб, қарздор жисмоний шахсга қонунчиликда назарда тутилган тартиб-таомиллардан бири белгиланиши натижасида қарздорнинг тўлов қобилияти тикланиб, иш юритиш тугатилиши ҳам мумкин.

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, жисмоний шахснинг тўловга қобилиятсизлиги ва банкротлиги тушунчалари, унинг аломатлари ва мезонларини чуқур англаш жисмоний шахсларнинг тўловга қобилиятсизлигини аниқлаш ва унга ҳуқуқий баҳо беришда муҳим аҳамиятга эга бўлиб ҳисобланади.

References:

1. Раҳмонқулов Ҳ.Р., Гулямов С.С. Корпоратив ҳуқуқ. Ҳуқуқшунослик олий ўқув юртлари учун дарслик. – Т., ТДЮИ, 2007. – 373-б.
2. Шершеневич Г.Ф. Конкурсное право. – Казань, 1898. – С. 140
3. Ткачев В.Н. Актуальные проблемы несостоятельности (банкротства) в современном российском праве: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. С. 139
4. Попондопуло В.Ф. Конкурсное право. Правовое регулирование несостоятельности (банкротства): Учеб. пособие. М.: Юристъ, 2001. – С. 27
5. Телюкина М.В. Комментарий к Федеральному закону «О несостоятельности (банкротстве)». – М, 2003. – С. 14.
6. Отахонов Ф.Ҳ., Ибратова Ф.Б. Хўжалик судларида банкротлик ишларини кўришнинг ўзига хос хусусиятлари. Монография. – Т.: ТДЮИ, 2013. – 22-б.

7. Худойбергенов Б.Б. Тўловга қобилиятсизлик белгиларини аниқлашнинг ҳуқуқий жиҳатлари: Cash flow ва Balance sheet // Ж. Юридик фанлари ахборотномаси. – 2020. – № 04/2020. – Б. 38-44.
8. Телюкина М.В. Основы конкурсного права. – М.: Волтерс Клувер, 2004. - С. 305.
9. Nurmatjon o'g'li B. J. Right to Inclusive Education //American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769). – 2023. – Т. 1. – №. 6. – С. 265-269.

INNOVATIVE
ACADEMY